

Відгук

офіційного опонента на дисертацію В. М. Мотуза “Релігійно-просвітницька, наукова та адміністративна діяльність київського протоієрея Петра Лебединцева (1819-1896 рр.)”, подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

На нашу думку, важливість, а отже і актуальність, теми пов'язана з порівняно новим вітчизняним напрямом досліджень – історико-релігійним, як частини загальної минувшини українців. Як відомо, до недавня, за доби так званого “радянського войовничого атеїзму”, підхід до висвітлення ролі Православної церкви та її непересічних представників, у розвитку суспільства, був доволі своєрідним і однобічним: у кращому випадку в контексті просвітницької та благодійної діяльності.

Тому-то В. М. Мотуз у своїй роботі і визначив одним із головних завдань у черговий раз змінити акценти щодо Православної церкви, а конкретніше – до її видатного репрезанта Петра Лебединцева, роки життя й діяльності якого охопили ледь не все, таке багате на неординарні події, ХІХ ст. Лише в новітній період історії України з'явилась можливість позбутись попередніх ідеологічних штампів і в повній мірі поцінувати доробок протоієрея Петра Лебединцева в релігійно-просвітницькій, науковій і адміністративній сферах¹. І як справедливо зазначив дисертант, “саме в цих напрямках його діяльність була найбільш плідною, сприяла розвитку Православної церкви та утвердженню християнських цінностей тогочасного суспільства” (рукопис дисертації. – С. 6; автореферат. – С.1.)

Фактично повністю сприймаючи структуру дисертації, зумовлену метою та завданнями дослідження, логікою розкриття теми і побудовою за хронологічно-проблемним принципом, не можемо не звернути увагу ось на таке. Виходячи власне з чітко сформульованої назви роботи, об'єкту вивчення

---

¹ Правда, в новітній літературі його називають ще й журналістом, на що фактично не звернув уваги дослідник.

та предмету висвітлення стає очевидною потреба уточнення хронологічних меж дослідження, адже мова йде безпосередньо про діяльність київського протоієрея, а не загалом про його життєвий шлях – від народження до смерті. До речі, частково стосовно “давнього козацького роду”² П. Лебединцева, його батьків і дитинства матеріал викладено в другому розділі “Формування світогляду та освітня діяльність протоієрея Петра Лебединцева” §2.1 (рукопис дисертації.- С. 53-72 ;).

Отже, необхідно було б дещо скорегувати назву теми (приблизно так “Життя та ...”) або уточнити хронологічні рамки.

Із значним інтересом сприймається виклад матеріалу дещо “традиційного” першого розділу, де, на наш погляд, кваліфіковано проаналізовано стан наукової розробки теми, вміло охарактеризовано і класифіковано використані першоджерела. Зокрема можна прийняти умовний поділ наявної історіографії на три групи за проблемно-хронологічним підходом : 1) дореволюційна ; 2) радянська ; 3) сучасна (дис. – С. 13). Правда, інколи складається враження, що до історіографії, Василь Михайлович Мотуз намагається долучити праці, які безпосередньо не стосуються обраної ним теми, а мають занадто загальний характер. Серед таких назвемо, наприклад, Кириченко М.Г. “Свобода совести в СССР.” М., 1985; Розенбаум Ю.А. “Советское государство и церковь”. – М. 1985; “На пути к свободе совести” [Сборник]. – М., 1989 і деякі інші. (дис.- С.26). А ось на студії Степаненків і М. Г. Палієнко уваги чомусь зовсім не звернено (Степаненко В.М. Степаненко Г.В. Освітня діяльність Києво-Софійського кафедрального протоієрея П. Г. Лебединцева (друга половина XIX ст.) // Сарбеївські читання. – К., 2003 ; Степаненко А.В. Киевский почин о. Петра Лебединцева: Попытка микроисторического анализа // Проблемы історії України XIX – початку XX ст. – Вид. 15 . – К., 2008 ; Палієнко М. Г. “Киевская старина” у громадському

---

² До речі, деякі фахівці (наприклад П. Голобуцький, Н. Мойсеєнко) не називають рід Лебединцевих козацьким (дис.. – С.5 ; автореф. – С. 11), через його походження від священика з с. Зелена Діброва, що на Черкащині, о. Гавріїла. Цей аспект треба було б уточнити. Порівн: Е І У. – К., 2009. –Т.6. – С. 69-70.

та науковому житті України (кінець XIX – початок XX ст.) – К., 2005). Правда, приділено один абзац загального змісту кандидатській дисертації Г. Степаненко про освітню діяльність духовенства в Україні (С. 32).

Використання в дисертації великої кількості джерел свідчить про плідний творчий пошук її автора, ним охоплені найважливіші з них. На їхній основі вдалося зробити кілька принципових висновків, ряд концептуальних узагальнень (про що мова йтиме нижче). Втім не зовсім зрозуміло, яким чином “періодичні видання” напряду долучені до джерельної бази (дис. – С.44). Адже в них друкувались як документальні матеріали так і студії окремих авторів, про що пише і В. М. Мотуз. Тому їхнє оформлення (розташування) в списку використаних джерел і літератури потребує відповідного корегування.

Взагалі-то доцільно було б поділяти джерела не на архівні й опубліковані, як це фактично зробив дисертант (С.34), а за видовими ознаками. Адже, наприклад, епістолярії можуть бути як опублікованими, так і зберігатись у архіві. Те саме стосується мемуарів і щоденників, матеріалів фондів Київської духовної академії та Київської духовної семінарії.

Про наявність аспектів з методології в роботі заявлено лише у вступі, тут названо і методи дослідження. Зроблено це, на наш погляд, дещо формально, без конкретної прив’язки до тексту (С.8).

У другому розділі дисертації досить повномаштабно відображено становлення П. Лебединцева як особистості, висвітлено процес здобуття ним освіти, а також охарактеризовано педагогічну діяльність. Тут особливо принципово виглядає авторське положення про те, що в історії України розбудова шкільництва , до якої найактивніше долучався й Петро Гаврилович, “стала важливим кроком у розвитку не лише церкви та духовної культури, а й у формуванні та розбудові держави і політичної культури українського народу”. (дис. – С.72-96; автореф. – С. 11-12). Втім ця теза є доволі дискусійною, бо однозначно не визначиш що більше впливало на розвиток – освіта на церкву, чи церква на освіту ? Крім того, з тексту не зовсім зрозуміло про яку державу

йдеться, коли зазначається стосовно українського народу ? – Російську імперію чи як??

Не менш дискусійно виглядає поцінування В. М. Мотузом тогочасної шкільної реформи, коли він пише, що відтоді створено цілісну освітню систему від нижчої до вищої школи, парафіяльні, повітові, губернські училища та університети являли собою єдину структуру (як це розуміти ?), кожна з ланок якої була пов'язана з попередньою і наступною як у навчальному, так і адміністративному відношенні (дис. – С.95). Тобто виходить: молода людина пішовши до нижчої школи , обов'язково мала пройти всі ланки освіти до вищої школи ? – чи як ?. Принаймні, це твердження потребує більш поглибленого наукового обґрунтування !

На наше, наголосимо – особисте, переконання, реформа школи в другій половині ХІХ ст. і не передбачала створення “цілісної системи освіти”, швидше за все мова може йти про певну лібералізацію в ній.

Досить проблемно, з елементами полеміки написано третій розділ, де, як бачимо, ретельно охарактеризовано найважливіші здобутки протоієрея Петра Лебединцева в сфері релігійно-просвітницької та адміністративно-правової діяльності. Зокрема цікавими є сюжети, котрі відображають світорозуміння священнослужителя, його поцінування значущості знань для розвитку суспільства, без яких, як він вважав, не можна зрозуміти процесів, що відбуваються в світі, навколо конкретної людини, власне вони зумовлюють зміни в соціумі. Докладно описано велику підтримку про ієрея навчальним закладам, наприклад, Києво-Подільському, Києво-Софіївському, Богуславському, Черкаському та іншим духовним училищам, Київській духовній семінарії та академії.

Значним доробком у цій справі слід вважати заснування П. Лебединцевим у єпархії двокласної церковно-вчительської школи при Києво-Михайлівському монастиреві, сприяння організації учительських курсів у Києві, взагалі участь у реформуванні (удосконаленні) навчального і виховного процесів.

Як відомо, священнослужитель притримувався гендерної політики в освітній галузі, а тому брав найактивнішу участь у створенні та прогресуванні тогочасних жіночих навчальних закладів.

Водночас він долучався до реформування в галузі канонічного права Православної Церкви, виступав за зміни в судочинстві тощо. Як справедливо зазначив дисертант, задум священнослужителя стосовно децентралізації влади Духовної консисторії полягали в зменшенні бюрократичної та судової тяганини серед православного духовенства та мирян.

Не викликає особливих зауважень і четвертий розділ дисертації “Освітньо-наукова діяльність протоієрея Петра Лебединцева”.

Водночас хочемо звернути увагу на те, що окремі аспекти III і IV розділів потребують більш ширшого та ґрунтовнішого висвітлення, і разом з тим – критичнішого аналізу. Зокрема, відомо: Петро Гаврилович заслужив великої слави своїми проповідями, наприклад, опублікованими: “Слово в неділю 3-ю по Пятидесятнице” (1861), “Слово при первом священнослуженні в Києво-Печерской Преображенской церкви, в древности известной под именем Спаса на Берестове (1862), “Слово в день рождества Пресвятой Богородицы” (1863) і багатьма іншими.

На нашу думку, їхньому аналізу на професійному рівні відведено недостатньо місця на сторінках рукопису. Теж саме стосується монографічних досліджень “Возобновление Киево-Софийского собора в 1843-1853 г.” (1879). “Киево-Михайловский Златоверхий монастырь в его прошедшем состоянии” (1881). “Киево-Печерская лавра в ее прошедшем и нынешнем состоянии” (1886) та деяких інших. Недостатньо повно, зокрема, висвітлено причини їхньої появи, резонансу на них у суспільстві. Особливо проблемою, на нашу думку, є стаття надрукована в “Киевской старине” – “Баптизм или штунда в Киевской губернии”. Зокрема, цікаво було б простежити еволюцію оцінок явища в ній порівняно з радянською і новітньою історіографією. Чітко виявити в чому був правим чи помилявся протоієрей.

У загальних висновках до всієї роботи хотілось би бачити не лапідарні повтори окремих положень, тез і думок з тексту рукопису (хоча і це має бути), а більше чіткості про особисті здобутки дослідника: що ним доведено, уточнено та обгрунтовано на підставі першоджерел, по – новому розглянуто і т.д.

Стосовно оформлення списку використаних джерел і літератури зазначимо таке. Хіба рубрикація № 3. “Мемуари, щоденники, листи” не “накладається” на позицію № 4. “Періодичні видання” ?!! Адже у № 3 йдеться про численні матеріали опубліковані, наприклад, у “Киевской старине”. Хіба це не періодичне видання?! А “Труды Киевской духовной академии” – це не періодичне видання ?! Більше того, публікація різних джерел на сторінках “Киевской старины” опинилась і в 3-ій і в 4-ій рубриках (с. 202-230).

Опубліковані укази св. Синоду потрапили у рубрику № 2 і до № 4 (див. Наприклад, с. 195 і 229).

У використаній літературі в деяких випадках зазначено видавництво, а в окремих – ні! – Див., наприклад, поз. 5. 558; 5.569; 5.570 та ін.

На с. 238 не зрозуміло чому праці П.Г. Лебединцева потрапили до рубрики № 5. Монографії, брошури, статті. Хіба вони не є джерелами дослідження для дисертанта ?! (поз. № 5. 574- 5.581). До речі, деякі з них опубліковані в періодичних виданнях! – Де тут логіка ? Значить їх треба було розмістити в рубриці № 4. – Чи не так ?

Отже, як бачимо маємо значну плутанину в оформленні списку джерел.

Проте зазначені зауваження не змінюють загальної позитивної оцінки дисертації. У ході проведеного дослідження автор продемонстрував навички роботи з науковою літературою, критичного вивчення та застосування джерел, узагальнення фактичного матеріалу.

Опубліковані здобувачем роботи, зокрема 6 фахових статей, автореферат дисертації, відображають основний її зміст і висновки. Результати роботи неодноразово представлялися на наукових конференціях різного рівня. Зміст автореферату ідентичний основним положенням дисертації.

В цілому дисертація Мотуз Василя Михайловича “Релігійно-просвітницька, наукова та адміністративна діяльність київського протоієрея Петра Лебединцева (1819-1896 рр.)” є вагомим, ґрунтовним, творчим працею. Головні положення та підсумки дослідження пройшли належну апробацію. За своїм змістом і рівнем оформлення робота відповідає вимогам п. 9, 11, 12, 13 “Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника”, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, що висуваються до кандидатських дисертацій. Автор отримав нові науково обґрунтовані результати в історичній науці, які в своїй сукупності висвітлюють важливу наукову тему. Дисертаційне дослідження свідчить про особистий внесок здобувача в історичну науку, а її автор – Мотуз Василь Михайлович – заслуговує присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Кандидат історичних наук,
науковий співробітник
відділу бібліотечних
зібрань та історичних колекцій
Інституту книгознавства
Національної бібліотеки
України ім. В.І.Вернадського

Гуржій І.О.

